

Муниципаль бюджет урта белем биреү учреждениеһы

Карағай урта белем биреү мәктәбе

Каралған
ММБ ултырышында
протокол № _____
"30" август 2023 й.
МБ етәксеһе _____
Үтәгәнова Г.Ә./

Раслайым
мәктәп директоры
_____ /Әхтәмова Л.Н./
Приказ № _____
"__" август 2023 й.

**Карағай урта дөйөм белем биреү мәктәбенең 10-11 кластары
өсөн Ғ.Б.Хөсәйенов, М.Ғ.Ғималова,
Р.З.Шәкүровтарзың "Башкорт әзәбиәте" дәреслегенә
«Урта дөйөм белем биреү буйынса программалар»
(Башкорт әзәбиәте 10-11) буйынса төзөлгән эш программаһы
Үтәлеү ваҡыты 4 йыл**

Укытыусы: Хәйритдинова Таңһылыу Фәрит кызы

Сәғәттәр һаны: 10 класс - 34 сәғәт

11 класс - 34 сәғәт

2023-2024 укыу йылы

“Әзәбиәт” фәнен өйрәнеүзең һөзөмтәләре.

“Башкорт әзәбиәте” курсың өйрәнеү һөзөмтәһендә укыусы белергә тейеш:

I. Шәхси сифаттар:

- Үз миллиәтен, Ватаның, тыуған яғың яратыу;
 - Этник һәм милли сағылышың таныу:
 - үзаллылыкка, белем алыуға етди һәм яуаплы карау;
 - мәктәп һәм кабинет йыһаздарына, укыу әсбаптарына һаксыл карау;
 - һаулыкты нығытырға һәм һакларға;
 - атай-әсәйгә, тиҫтерзәреңә игтибарлы һәм ихтирамлы булырға;
 - Ғайлә һәм йәмғиәт киммәттәрен ихтирам итеү, үз аллы әшләү һәм үз әштәренә яуап бирергә әзер булыу;
 - кызыкһыныусан, әүзем булыу һәм донъяны танып белергә ынтылыу;
 - Динамаик үзгәреүсән һәм үстәрешле донъяла үзенең социаль ролен аңлау;
 - Әхлак, социаль ғәзеллек һәм ирек һақындағы караштар нигезендә үз аллы үсешкә һәләтле булыу;
 - Һәр сак этик тойғолар, ихтирамлылык һәм эмоциональ-әхлак һәм икенсе кешеләрзәң тойғоларың уртаклаша алыу;
 - Өлкәндәр һәм тиндәштәре менән төрлө социаль хәлдәрзә ақыллы хезмәттәшлектәң кәрәклегең аңлау һәм бәхәсле хәлдәрзәң сыға белеү;
 - Сәләмәт булыу һәм төрлө шарттарзәң хәүефһез сығыу кағизәләрен үтәү.

II. Метапредмет һәләттәре:

Укыу әшмәкәрлегенең универсаль алымдарың үзләштерәү (танып белеү, регулятив һәм коммуникатив).

- Укыу күнекмәләре нигеззәрен белеү, үзенең әшмәкәрлеген ойошторорға һәләтле булыу;
- Үзенең укыу әшмәкәрлегенең нигеззәрен проектлау, баһаларға һәләтле булыу, уңышқа өлгәшеүзең эффектив юлдарың билдәләй белеү;
 - укыу процесына яуаплы карашлы булыу, максат куя, әште планлаштыра, укыу мәсьәләләрен сисә белеү;
 - әзәбиәт буйынса теге йәки был языусы һәм художестволы әсәр буйынса кәрәкле мәғлүмәт туплау, әзләнеү әше алып барырға, уның буйынса презентация әшләй белеү ;
 - билдәле кимәлдә башкорт теленең лексик-фразеологик минимумың үзләштерәү һәм телмәрзә куллана белеү;
- Үзенең йәш мөмкинлектәренән сығып компьютер грамоталығына әйә булыу, кәрәкле мәғлүмәт йыйыу, анализлау, әшкәртеү максатында Интернетка сыға белеү, тексты басыу, уны төзәтә һәм техник әшкәртә белеү;
- Аңлы укыу күнекмәләрен үзләштерәү, төрлө стиль һәм жанрзағы текстарзы үз аллы укый белеү, текстың төп фекерен билдәләү, йөкмәткеһен текерә алыу, уның буйынса һораузарға яуап

биреу;

- Сағыштырыу, анализ, синтез, дөйөмлөштөрөү кеүек логик эшмәкәрлеккә эйә булыу, окшаш сифаттары буйынса классификациалау, сәбәп-эземтә бәйләнештәрен һәм окшашлыкты булдырыу;

- Әңгәмәсенәң фекерен тыңларға һәләтле булыу, тикшерелгән предметка карата үзенәң нигезле карашын әйтә белеү һәм конфликтлы хәлдәрҙән сыға белеү;

- Объекттар һәм процестар мөнәсәбәтен сағылдырған бәйләнештәрҙең база, предмет, метапредмет төшөнсәләренә эйә булыу.

III. Предмет һәләттәре:

- Телдә үзәң нигезе буларак аңлау;

- Башкорт теле Башкортостандың, рус теле Рәсәй Федерацияһының дәүләт һәм аралашыу теле буларак мәғәнәһен аңлау ;

- Дөйөм мәҙәниәт күрһәткесе, кешенең граждандыҡ позицияһы буларак норматив телмәр һәм язма рус телен белеү;

- Телмәр этикетына, аралашыуҙа төрлө тасуири тел сараларына эйә булыу;

- Әҙәбиәттә милләт һәм халыҡ-ара мәҙәниәттәң күрһәткесе буларак аңлау;

- Укыуҙың төрлө төрҙәрен файҙалану: танышыу, өйрәнеү, һайлап, эҙләп, аңлы рәүештә кабул итеү һәм текстарҙың йөкмәткеһен аңлап, геройҙарҙың эшенә, кылығына әхлаки баһа биреү ;

- Танып белеү, ғәмәли һәм коммуникатив мәсьәләләргә хәл итеү өсөн телмәр берәмектәре;

- Укыу комплектына, үсешкән телмәр оҫталығына эйә булыу, йәғни кысҡырып укыу һәм үз аллы укыу техникаһына анализдың элементар алымдарын, элементар әҙәбиәт төшөнсәләр менән художестволы, фәнни- популяр һәм укыу текстарын үзгәртеп корә белеү;

- Укыу өсөн үз аллы әҙәбиәт һайлай белеү, өҫтәлмә мәғлүмәт алыу өсөн мәғлүмәт сығанактары менән файҙалану;

- Һөйләмгә тулы синтаксик анализ: итонация буйынса һөйләм төрөн билдәләү, баш һәм әйәрсән киҫәктәрен табыу, һөйләмдә мәғәнә яғынан бәйлә һүзбәйләнештәргә тарката белеү;

- 70-80 һүзлек тексы буйынса изложение язу, инша ижад итеү, тирә-яктағы күренештәргә һүрәтләп, хәл-вакифаларҙы эзмә-эз бәйән итеп, текст төҙөп яза белеү .

Укыусылар белергә тейеш талаптар:

- өйрәнелгән әсәрҙең исемен һәм авторын белеү;

- әсәрҙәге вакифаларҙы (сюжетты, геройҙарҙы, геройҙар менән вакифаларҙың үз-ара бәйләнешен) аңлау;

- әсәрҙең композицияһын аңлата белеү;

- юмор, сатира, строфа, метафора һәм әҙәби төрҙәрҙең төп билдәләрен белеү;

- портрет, пейзаж, аллегория, гипербола, даими эпитет төшөнсэләренен төп билдәләрен белеү;
- ятлау өсөн тәкдим ителгән әсәрзәр тексын белеү;
- өйрәнелгән әсәрзән эпизодтарын айырып күрһәтә белеү;
- әсәрзәгә вакиғалар арындағы вакыт һәм сәбәп-һөзөмтә бәйләнешен билдәләй белеү;
- языусы ижад иткән картиналарзы күз алдына бастырыу;
- әсәрзә катнашыусыларзы характерлауза мөһим урын тоткан эпизодтарзы айырып күрһәтәү;
- өйрәнелгән әсәрзә сюжет элементтарының (экспозиция, төйөнләнәү, вакиғалар үсешә, кульминация, сиселәү) идея-художество урынын билдәләү;
- телдән һүрәтләү сараларының (шул исәптән метафораның) контекстағы идея-художество урынын билдәләү;
- укытыусы куйған проблемалы һорау нигезендә әсәрзән геройын характерлау;
- авторзың мөнәсәбәтен асыклау максатында өйрәнелгән әсәрзән ике геройын үз-ара сағыштырыу;
- эпик һәм лирик әсәрзәрзә айыра белеү;
- эпик әсәргә йәки уның өзөгөнә төрлө характерзағы план төзәү;
- телдән йәки язма сығыш яһау өсөн план төзәү;
- үз аллы укылған әзәби сәнғәт төрзәрәнә (әсәрзәгә герой һәм вакиғаларға карата үз мөнәсәбәтендә белдереп) язма йәки телдән баһалама бирә бирәү;
- һораузарға тулы яуап һәм геройзарға (индивидуаль һәм сағыштырма) характеристика бирәү;
- өйрәнелгән әсәр буйынса телдән йәки язма рәүештә фекерләү характерындағы инша язуу;
- художестволы әсәрзә тасуири укыу;
- эпик әсәрзәрзә йәки уларзың өзөктәрен язма рәүештә тулы итеп йәки һайлап, кыскартып һөйләй белеү (изложение төзәү);
 - эпик, лирик, лиро-эпик һәм драматик әсәрзәрзә айыра белеү.

IV. Универсаль укыу эш төрзәрен үзләштерәү:

- укыу процесына яуаплы карау, максат куя, эште планлаштыра, укыу мәсьәләләрен сисә белеү;
- тегә йәки был тема буйынса кәрәкле мәғлүмәт туплау, эзләнәү эше алып барыу, уның буйынса презентация эшләй белеү;
- мәзәниәтләр аралашыу ошталығына, телмәр этикетына эйә булыу, үз фекерен яклаганда, уй-тойғоларын еткерә алырлык анык, эзмә-эз бәйән итеү, әңгәмәсенә уй-тойғоларын аңларға тырышыу, уның менән исәпләшә һәм уртақ фекергә килә белеү;

билдәлә кимәлдә башкорт теленә лексик-фразеологик минимумын үзләштерәү һәм телмәрзә куллана белеү.

10 класс

Йөкмәткеһе

Башкорт совет әҙбиәтенәң формалашыуы. Революция һәм граждандар һуғышы йылдарында башкорт әҙбиәте.

Егерменсе йылдарҙа башкорт әҙбиәте. Поэзия. Проза. Ижадта идея-эстетик көрәш традициялары.

20-се йылдарҙа башкорт әҙбиәтенәң төп темалары: хеҙмәт, хеҙмәт кешеһе, йәш көстәр (М.Ғафури, Д.Юлтый, С.Кудаш шиғырҙары һәм поэмалары). Б.Ишемғол, Ғ.Хәйри “шиғырҙарында комсомолдар образдары.

Прозаның үсәше. А.Тәһировтың, Ғ.Дәүләтшиндың, Ғ.Хәйриҙең повестарында йәштәр, комсомолдар, большевиктар. Кешеләрҙе синыфтарға бүлөп карау.

Башкорт совет драматургияһының тыуыуы: Д.Юлтый, М. Ғафури, А.Тәһиров пьесалары.

30-сы йылдарҙа илебезҙәге мөһим социаль-тарихи вақиғалар һәм уларҙың әҙбиәттә сағылышы.

Поэзияла күберәк мактауға королған одалар барлыкка килеүе. Партияны, юлбашсыларҙы, яңы конституцияны данлау.

Поэма жанрының үсәүе.

Һуғыш һәм революция темаһына арналған повесть һәм романдар.

Драматургияла яңы әсәрҙәр. Языусыларҙы репрессиялау.

Д. Юлтый. “Кан базары”, “Сумка”, “Шинель”, “Атлан, батыр!”, “Һука бабай, ситкә кит, трактор килә”, “Хыял һәм тормош”, “Карағол”, “Кан”.

Д.Юлтыйҙың тормошо һәм йәмәғәт эшмәкәрлеге. Башланғыс ижады. Беренсе бөтә донъя һуғышын сағылдырған, уға ҡаршы киҫкен протест белдергән шиғырҙары.

20-се йылдарҙағы поэзияһының яңы йөкмәткеһе, яңы геройы.

“Карағол” драмаһында сағылдырылған тарихи осор. Халықтың рус колонизаторҙарына һәм башкорт феодалдарына ҡаршы көрәше.

“Кан” романы. Проблематикаһы. Синфи аңдың үсәше, империалистик һуғышҡа протест.

Романдың сюжет-композиция үзенсәлектәре, теле.

Әхмәтзәки Вәлиди Туған. Тормошо һәм дәүләт эшмәкәрлеге. Башкорт автономияһын, дәүләттен төзөү өсөн көрәше.

Эмиграцияға китеүе, ундағы эшмәкәрлеге. Башкорт тарихы, этнографияһы буйынса ғилми хезмәттәре.

“Хәтирәләр” мемуар китабы. Уның йөкмәткеһе. Башкорт яҙыусылары, Дәүләт эшмәкәрҙәре менән тығыз хезмәттәшлеге, дуҫлығы. Хәтирәләрендә башкорт халыҡ ижады, этнографияһы, күренекле шәхестәр хаҡындағы күҙәтеүҙәре, фекерҙәре. “Хәтирәләрҙең” жанр үзенсәлеге. Хикәйәләү стили. Әсәрҙең мәҙәниәтебездә тоткан урыны.

Мөхәммәтша Буранғолов. М.Буранғолов - сәсэн. Тыуған ил, Бөйөк Ватан һуғышы тураһындағы ҡобайырҙары. М. Буранғолов - Фольклор белгесе. Драма әсәрҙәре: “Ашказар”, “Буранбай”, “Шәүрәкәй”, “Зәңгәр шәл”, һ.б.

Башкорт туйы драмаһы. Туй йолаһының һүрәтләнеше, туй йолаһы фольклорын киң файҙаланыу. Пьесаның жанр һәм драматургик үзенсәлектәре.

Ғәйнан Хәйри. Биографияһы, уҡыу йылдары. Мәғариф һәм мәҙәниәт өлкәһендәге эшмәкәрлеге.

Ғ.Хәйри-шағир. “Безҙең ғәҙ” шиғырҙар йыйынтығы.

Ғ.Хәйри - прозаик. “Кооператорҙар” повесы. “Бороллош” романы. Язылыу тарихы. Тәүге роман буларак әһәмиәте. Күтәрелгән проблемалар. Башкорт халҡының революцияға ҡилеү юлдары.

Һәзиә Дәүләтшина. Тормошо. Башланғыс ижадында хикәйәләре, шиғырҙары.

“Айбикә”, “Башаҡтар тулҡыны” повестары.

“Ырғыз” романы. Башкорт халҡының тормошо, көнкүрешенең сағылышы. Башкорт халҡының азатлыҡ алыуы.

Романдың эпик ҡиңлегә, тарихилыҡ принцибы. Лексик байлығы, стиль үзенсәлеге. Әсәрҙең башкорт романистика үҫешендәге роле.

Ғ.Сәләм. Шағир тураһында әңгәмә. “Бала” поэмаһының темаһы, идея йөкмәткеһе. Поэмала замандың әхлаки-этик проблема ҡуйылышы. Шәхес, йәмғиәт, замана һәм

геройдың шәхси тормошо. Төп образдар. Композиция үзенсәлектәре, теленен образлылығы, байлығы.

Рәшит Ниғмәти. “Һалкын шишмә”, “Үлтер, улым, фашисты!”, “Һинен кәләшендә хаттары”, “Егеттә яуаптары”, “Һакмар кызы”.

“Һалкын шишмә” шиғырында батырҙардың үлемһезлегә темаһы. Был теманы тәбиғәт күренештәре аша сағылдырыу.

“Үлтер, улым, фашисты!” поэмаһында Тыуған ил һәм халыҡ образдарының кәүҙәләнешә. Совет кешеләренән Бөйөк Ватан һуғышы фронттарындағы батырлығы.

“Һинен кәләшендә хаттары” поэмаһында мөхәббәт темаһы. кыҙ һәм егет образдары. Фронт һәм тыл берҙәмлегә.

“Һакмар кызы” поэмаһында һуғыштан һуңғы колхоз ауылында тыуа уңыш өсөн көрәштә һүрәтләү. Поэмала шәхестә тәрбиәләүҙә коллективтың ролен күрһәтеү, хеҙмәттә данлау. Поэманың художество үзенсәлектәре.

Баязит Бикбай. “Карлуғас”, “Салауат”, “Аксәскә”.

“Карлуғас” драмаһында башҡорт халқының 1773-1775 йылдарҙағы Крәстиәндәр һуғышы алды осорондағы тормошон һүрәтләү, халықтың социаль һәм рухи яктан изеләүен, азатлыҡ өсөн көрәшен кәүҙәләндерәү. Драманың төп геройы булған халыҡ образын характерлау.

“Салауат” драмаһында башҡорт халқының Салауат Юлаев етәкселегендә 1773-1775 йылдарҙағы Крәстиәндәр һуғышында әүҙем көрәшен сағылдырыу. Салауат һәм Юлай образдары. Пугачев образы. Рус халқы менән тарихи дуҫлыҡ һәм берҙәм көрәш темаһы. Халыҡ дошмандары образы. Әсәрҙең художество үзенсәлектәре. Башҡорт әҙбиәтендә Салауат образы.

“Аксәскә” повесы. Әсәрҙең төп образдары.

Башҡорт театр сәнғәтә үсәшәндә яҙыуының роле. Б.Бикбай ижадының башҡорт әҙбиәтендә тоткан урыны.

Зәйнәп Бишәева. Языуының тормошо һәм ижад юлы. “Йырайым”, “Йырҙарым” шиғырҙары.

“Тылсымлы курай” драматик поэмаһында якшылык менән яуызлык көрәше темаһы. Өсәрзең героик характерза булыуы, ғәзәттән тыш көслө характерзары, улар араһындағы кискен бәрелештәрзе, халык тормошона хас данлы һәм фажиғәле хәл-вақиғаларзы фәлсәфәүи планда дөйөмлөштөрөү. Халыктың рухи көсөн, күнел сафлығын һәм үлемһезлеген символлаштырыуза тылсымлы курай образы.

“Яктыға” трилогияһы. Башкорт халкының революция алды һәм революция осор йылдарындағы көнкүреш, азат тормош өсөн көрәш вақиғаларын һүрәтләү.

Трилогияның тел, стиль, композиция үзенсәлектәре.

Назар Нәжми. “Ватан”, “Йыр тураһында баллада”, “Урал”, “Шағир һәм шаһ”.

Поэзияһының тематик төрлөлөгө һәм формалар яғынан байлығы. Патриотик лирикаһының үзенсәлектәре. Пейзаж лирикаһы аша кеше күңелен асып бирә белеү. Тормош, ғүмер, кешеләр хақында тәрән уйланыузар менән һуғарылған фәлсәфәүи лирика өлгөләре.

“Йыр тураһында баллада”. Өсәрзең М.Хариска бағышланыуы. Яуза һәләк булған батырзарзың үлемһезлеген йырлау. Шағир-һалдат образы.

“Урал” поэмаһы. Уның патриотик рухы. Курайсы образы.

“Шағир һәм шаһ”. Ижад азатлығы мәсьәләһе. Талант һәм власть проблемаһы. Донъяла тыныслык, именлек өсөн көрәш идеяһының сағылышы

11 класс

Хәзерге әҙбиәт. Хәзерге поэзия. (3 сәғәт)

Хәзерге әҙбиәт төшөнсәһенәң хронологик сиктәре. Яңы быуын шағирзарзың, шағирәләрең поэтик тауыштары, ижади табыштары.

М.Кәрим (4 сәғәт).

Тормош юлы һәм ижады. Бөйөк Ватан һуғышы осорондағы ижады.

“Европа – Азия” шиғырзар циклында Тыуған ил образының кәүзәләнеше.

“Кара һыузар” поэмаһы. Поэмала һуғыш һәм тыныслык, батырлык һәм куркаклык темаларының сағылышы.

Шағирзың драматургия һәм проза өлкәһендәге эшмәкәрлеге.

“Ай тотолған төндө”, “Ташлама утты, Прометей!”

Р.Ғарипов (3 сәғәт).

Тормошо. Укыу йылдары.

“Йырзарыма кайтам” шиғырында тыуған яктарын, крәстиән хезмәтен йырлау.

“Табыныу” поэмаһы. 1937 - 1938 йылдарзағы сәйәси эзәрлекләүзәр (репрессиялар) тураһында шағирзың уйланыузары һәм тәрән кисерештәре.

“Дон-Кихот” монологы. Хакһызлыктарға, яуызлыктарға каршы көрәшкә сағырған шағир образы.

“Батырша” балладаһы. Батырша батырзың тотконлоктағы уйзары. Батшаға хат язырға

йыйынғаны.

“Интегралдар поэмаһы” Йыһан һәм шәхес. Донъя һәм мөхәббәт.

Хәзерге проза. (1 сәғәт)

Ә.Хәкимов (3 сәғәт).

Әзиптең тормош юлы һәм йәмәғәт эшмәкәрлеге.

“Өйөрмә” романының бығаса революция, граждандар һуғышы, колхозлашыу темаһына язылған әсәрҙәргә ҡарата полемик рухы.

Ғ.Хөсәйенов (3 сәғәт).

Тормош юлы һәм йәмәғәт эшмәкәрлеге.

“Тормош” һәм “Донъя” исемле парсалар китаптары.”Рудасы Исмағил Тасим улы” повесы.

“Канлы ииле биш” романында тарихи тематиканың киң эпик планда дауам итеүе.

Хәзерге драматургия (1сәғәт)

Р.Бикбаев (3 сәғәт).

Тәүге ижад осоро.”Һыуһаным – һыузар бирегез!” поэмаһы. “Халкыма хат”. Хәзерге заманда күптәре борсоған, хәүефләндергән социаль, иктисади, экологик һәм мораль-этик мәсьәләләргә үткер куйылышы.

Н.Мусин (2 сәғәт).

Языусының тормош юлы һәм ижады. Әсәрҙәрендә тәбиғәт һәм кеше мөнәсәбәте.

А.Абдуллин (2 сәғәт).

Языусының тормош юлы һәм ижады.

“Ун өсөнсө председатель” драмаһы. Пьесаның драматургик яктан үткер королюш, диалог һәм монологтарҙың характерҙы асыуағы роле.

Р.Солтангәрәв (2 сәғәт).

Языусының биографияһы һәм ижад юлы.

“Хамбал”, “Кейәмәтлек кейәү” хикәйәләре. Әсәрҙәргә халыҡсан тел-стиль матурлығы.

Д.Бүләков (2 сәғәт).

Языусының биографияһы. “Ғүмер бер генә” романы. Романда заман темаһы, үзгәртеп ҡороу реформалары осорона хас һыпаттарҙы һүрәтләү.

Х.Назар . Кабатлау (1 сәғәт).

Тормош юлы һәм ижады.

“Шәмсыраҡ” поэмаһы. Поэманың лирик геройы. Уны тасуирлауҙың поэтик үзенсәлектәре: һалдат хаты, шәмсерәк.

“Таулыҡай”, “Тау шишмәһе” шиғырҙарында тыуған төйәккә, ергә, ошо ерҙәргә үз иткән халҡына булған оло һөйөүгә фәлсәфәүи фекерҙәр менән биреләүе.

Әҙәби портреттар. (2 сәғәт)

Үтелгәндәргә кабатлау.(2 сәғәт)

**ДОКУМЕНТ ПОДПИСАН
ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСЬЮ**

СВЕДЕНИЯ О СЕРТИФИКАТЕ ЭП

Сертификат 602785626040375320589557888015438598111854845708

Владелец Ахтямова Ляйсан Нурмухаметовна

Действителен с 21.11.2022 по 21.11.2023